

Валентина Д. ПИТУЛИЋ*
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 1. 2023.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

СТАНИСЛАВ КРАКОВ И ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ – ПУТОВАЊЕ ПО СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ

У раду се бавимо компаративном анализом путописне прозе Григорија Божовића и Станислава Кракова. Оба писца су путовала пределима Старе Србије и Македоније остављајући драгоцене податке о пределима, људима, материјалном и нематеријалном богатству различитих етнопсихолошких заједница. У оку посматрача нашли су се значајни градови, манастири, фреске, села, народна ношња, али су оба писца користила и поступак фиктивног враћања у прошло време где су на субјективан начин стварали представе о градовима, јунацима и пределима. Субјективни моменат је важан поступак преко којег су оба писца успостављала фиктиван однос са прошлошћу, иако су на реалистичан начин сликали садашњост.

Кључне речи: Стара Србија, Македонија, путопис, природа, манастири, личности, јунаци.

Проучавање путописа као жанра почело је релативно касно јер су, између осталог, путописци често били под утицајем дневнополитичких и других прилика. Читалац има одређени став према времену и приликама у којима настаје један путопис, имајући у виду да путописац фактографски преноси оно што на путу види, али се граница помера у правцу фиктивног и личног, тако да је путопис као жанр комплексан, а често је нејасна и намера путовања (Пековић 2001: 11–26). Путописац пише о ономе што види, тако да је за њега важан видокруг његовог опажања, док у другом плану остаје категорија времена, односно податак о томе када писац путује. Међутим, време није категорија која је небитна, јер се у времену дешавају друштвено-политичке промене на које путописац није остајао имун (Ломпар 1995: 89–90).

* valentina.pitulic@pr.ac.rs

Значај путописа је што се преко овог жанра упознају не само предели већ и културе које су у свакодневном додиру утицале једна на другу и мењале се у односу на наносе историјских збивања јер „у једном региону могу их занимати заборављени слојеви митске културе, споменици давних епоха, али и простори блиске ратне прошлости, па се у текстовима често укрштају различити временски планови и разнородни тонови приповедања (Опачић 2007: 99). Иако проучавање путописа као жанра почиње релативно касно, Јован Деретић га назива „великим жанром” (Деретић 1997: 306) који је имао врло значајно место у историји српске књижевности.

Разлог зашто су путописи Станислава Кракова и Григорија Божовића били изазов за компаративно истраживање треба тражити у типу личности оба аутора, образовању, животном искуству и жељи за путовањем. Путописи Станислава Кракова остали су ван домаћаја научне јавности. Рођен у Крагујевцу 1895. године у породици пољских Јевреја, носио је у себи дарове својих пољских и српских предака. Био је веома талентован. Официр, књижевник, позоришни и филмски критичар, новинар, режисер. Са седамнаест година напушта војну академију и учествује у балканским ратовима. Био је учесник и Првог светског рата. Неустрашиво је стигао на Кајмакчалан и оставио значајне податке о голготи српске војске. Између два светска рата био је уредник политичке рубрике *Политике*, главни уредник *Времена*, часописа *Наша крила* и власник листа *Телеграм*. Био је уредник и директор Радио Београда. У Београду се дружио са Растком Петровићем, Милошем Црњанским, Дероком. У овом периоду „Модерне писце, као што су Ст. Винавер, Р. Петровић, М. Црњански, Ст. Краков, Р. Младеновић везивало је осећање за фактографију, публицистику и новинске жанрове” (Голубовић 2001: 189). Као новинар оставио је драгоцене репортаже са прве линије фронта, које ће временом, као и код других авангардиста, еволуирати у књижевни жанр путописа (вид. Јаћимовић 2005). Као новинар, био је сведок агентата на краља Александра у Марсељу. Ујак му је био Милан Недић, чију је Владу националног спаса подржао у току Другог светског рата. После ослобођења оптужен је за колаборацију од нових власти. Једно време живео је у Паризу. Анатемисан и заборављен, сањајући да се једног дана врати у Београд, преминуо је 1968. године у Женеви.

Григорије Божовић је рођен 1880. године у селу Придворица код Ибарског Колашина, од оца Вукајла Божовића, свештеника. Школовао се у Призрену, у Богословско-учитељској школи, Скопљу и Москви – на Духовној академији. По завршеној Академији био је суплент у Призренској Богословији од 1905. године, а затим наставник Српске гимназије у Битољу. Ратно време провео је у родном крају где је ухапшен и одведен у Мађарску, у логор Нежидер. Путописе је писао у периоду између два светска рата и „у њима се често преплићу писац и путописац, класични реализам и фикција, етнографија и фолклористика” (Јеврић 2016: 33). Његови путописи су значајни по томе што овај жанр омогућава увид у низ „етнографских или културолошких обавештења” (Јаћимовић 2005: 5). Оптужен је за издају и комунисти су га убили пред сам крај рата. Његов књижевни опус остао је из политичких ра-

злога готово непознат читалачкој публици (вид. Скерлић 1912: 254). На његов књижевни рад скренуо је пажњу Станислав Винавер, који пише да је дужност „целокупне читалачке публике да се најзад истински обавести о лепоти и слави и јадy свог крвавога и ропскога југа” (Винавер 1924: 4).

Григорије Божовић растао је у духу еписке традиције, добар познавалац историје, карактера људи, традиције и етнопсихологије. Станислав Краков, учесник балканских и оба светска рата, писац на чијој се судбини преломило више светских збивања у кратком временском периоду, писац чије је дело остало ван видокруга српске књижевности, дубоко укореењен у вредност средњег века и традиције, као учесник ратова „има јасну свест о потреби очувања националног идентитета, а када је угрожен, Краков спремно устаје у његову одбрану (Опачић 2005: 8).

Успенски сматра да књижевно дело „може да допусти потпуну неодређеност у приказивању простора” (Успенски 1979: 111). Међутим, у путописима Григорија Божовића и Станислава Кракова не налазимо неодређеност када је простор у питању. Пре би се рекло да и један и други дају реалистичку слику од које полазе, а која их фиктивно одводи у светове који су заувек нестали. И један и други имају повремено критички осврт на немар људи према материјалном и духовном наслеђу, док ће Божовић унети у своје приповедање и „нешто од морала Марка Миљанова. Писца кога помиње у неким својим причама” (Савић 2006: 33).

Оба писца сликају однос Срба, Арбанаса и Турака. Григорије Божовић посматра Арбанасе и говори о њиховој опорости, ратничком духу, али и о њиховом гостољубљу. За Арнауте каже: „Арнаутину треба прећи праг уљудно, васпитано као прост путник намерник, или обичан знанац па ћете видети његов срдачан дочек, његово дворење, његову истинску жељу да задовољни изиђете из његове куће” (Божовић 1990: 46). Међутим, са друге стране он говори о Арнаутима да су „сирове природе, још првобитан, нетакнут светском уљудношћу, како се она обично подразумева” (Божовић 1990: 54). Божовић сматра да ниједна култура није могла да их промени, ни римска, византијска, турска ни наша. Они су остали исти, као и пре хиљаду година. Разлике између Срба и Арбанаса Божовић посматра из два правца. Један је угао гледања из визуре Срба, а други из визуре Арбанаса. Могуће је укључити и трећи угао, а то је виђење самог писца. Божовић је у сликању ових односа објективан и његов књижевни поступак повезује се „с видовима документарног поступка” (Јелушић 2016: 168). Он Арбанасе хвали у ономе што је честито и што је остало од патријархалне културе предака, као што је гостопримство, али се не либи да примети њихову суровост у односу према Србима. Григорије Божовић оставља податке о топонимима, посебно у Дреници, који сведоче о староседелачком српском становништву о чему је подробно писао Татомир Вукановић (вид. Вукановић 1998).

Станислав Краков посматра Албанце под Шар планином. На први поглед сви су „блажени нишчи духом”, сви су наивни, доброћудни и необавештени, али слушајући друге они су веома неповерљиви и лукави. И он ће приметити њихово гостопримство, али и суровост која није уочљива на први поглед. И

један и други писац говоре о лицу и наличју Арбанаса и Турака. Оно што их чини сличним Србима, примећују и један и други, јесте патријархалност и однос према госту. Увек су љубазни и предусретљиви, али су у суштини неповерљиви, али уз дубоко „осећање права на неповредивости националног идентитета” (Андрејевић 1991: 73). Код Божовића се осећа присуство епске нарације, што је и био битан елемент развојног пута српске прозе (Пековић 1987: 12) док су Кракову блиски леви предели који су неприступачни и помало дивљи а који „оку градског човека изгледају као оаза” (Опачић 2007: 107).

Оно што је важно за поглед Станислава Кракова на ове пределе је то што их није посматрао одвојено од преосталих географских српских простора већ је за њега то била неодвојива целина свеокупног српског бића, а југ је за њега био право откриће које је српском етносу давало посебно обележје. У Прилепу се фокусира на јуначка времена, али с тугом констатује да кујунције „вредно претапају и последњи новац Краљевића Марка за филигрански новац” (Краков 2020: 149). И Григорије Божовић фиктивно призива прошла времена, али са извесном носталгијом. Када пролази кроз Куманово Краков се неизбежно сећа ратовања. Њему се враћају слике борбе, рањеника, поклича, док ће исти поступак користити и Григорије Божовић, који замишља косовске јунаке који су живели у народним песмама и предањима. Краков се фокусира на беле куће, али и фолклорни амбијент прославе Ивањдана (Краков 2020: 154) као што ће се Божовић фокусирати на саборе, на пазарни дан у Митровици и Вучитрну који је замро. Оно што је заједничко овим путописима је успостављање односа некад/сад. Враћање у прошло време са сталним поређењем са славном прошлошћу у опозитном је односу са оним што писци виде. Божовић пише о славном Вучитрну, али сада наилази на статичну слику града и са осећањем носталгије и туге каже: „сасвим је обамро стари Вучитрн” (Божовић 1990: 79).

У видокругу Григорија Божовића и Станислава Кракова нашле су се цркве и манастири. Оба писца су задивљена њиховом лепотом, патином, архитектуром и фрескама, али и један и други констатују да они полако пропадају. Григорије Божовић говори о Кичевској Пречистој цркви, задужбини краља Милутина, и он осећај пореди са посетом манастиру Дечани. Божовић ставља манастир у однос са околином, слика природу, положај цркве, али се фокусира и на фреске, односно остатке фресака. Сликајући камен Пречисте, он пише о томе да је слаган онако као у Дечанима, Сопоћанима или цркви у Призрену. Древне зидине у њему изазивају најдубља религиозна осећања: „Ете, жив је Господ и жива је наша вера! (Божовић 1990: 124). Занимљиво је направити паралелу између Краковљевог и Божовићевог виђења Грачанице. Свој запис Божовић је назвао *Занемарена Грачаница*, Краков *У Грачаници на Косову*.

Занимљив је Божовићев сусрет са Грачаницом коју је угледао из далека: „Држи се стројна и шарена Грачаница, не сазидана и улешана, но урешена и навезена као порукавље на Косовки Девојци” (Божовић 1990: 76). Стари поп уводи писца у Грачаницу. Показује му Симониду, Милутина, Немањиће, Богородицу, али је све у врло лошем стању и он констатује: „И ако наш немар

буде још мало потрајао Грачаница ће проћи грђе но под Турцима” (Божовић 1990: 77). Божовић осећа неизмерну тугу због пропадања светиња. Он у фрескама види златно доба средњег века и контраст у односу на стање које је затекао. За њега је прошлост време сјаја и вредности, док је садашњост слика пустоши у којој је зуб времена учинио своје, али њега највише боли немар Срба према својој културној баштини.

Станислав Краков има сасвим други угао гледања. Он од лепоте фресака као да није видео оно што је видео Божовић, њено пропадање и наш немар. Међутим, највећу тугу осетио је када је на грудима фреске анђела у манастиру Грачаница угледао утиснуту црну плочу захвалности Французима у Првом светском рату. И он, као и Божовић, констатује да смо под Турцима сачували Грачаницу, али смо јој сами нанели велику штету. Задивљен је пред фрескама које су одолеле времену, као што ће застати пред фрескама у „најстаријем манастиру у околини Скопља, Св. Пантелејмону код села Нерези” (Краков 2020: 29). Он ће са жаљењем констатовати да су сељаци премазали зидове на којима су биле фреске и уништили вредност из 12. века, али се зауставља на фрескама које су сачуване на четири мања кубета у олтару и пореди их са делима европских уметника:

Најстарије у нашој уметности фреске Св. Пантелејмона су дошле на 150 година раније да објаве ону блиставу школу наших седњовековних сликара, чија нас дела, велика као Ђота или Дучија, данас узбуђене одушевљавају у Нагоричану, Марковом манастиру у Студеници. Као византијски минијатуриста, незнани зограф, мистично заљубљен, сликао је брижљиво дугуљаста лица анђела и мадона, са топлим замагљеним очима и нежним рукама. Сачувале су боје необичну свежину и као разливена вина, као сјај сунчани, тунике црвене, модре и жуте падају набране са апостолских рамена (Краков 2022: 40).

Григорије Божовић на свом путовању често призива народну песму, и за предмет прича „узима, по правилу, оно што је својим значајем и изузетношћу то заслужило, што се као такво наметнуло памћењу не само појединцу него и колективу” (Зуковић 2006: 128). Писац се, пролазећи кроз различите географске пределе, фокусира и на фолклорно-етнолошки миље (Новаковић 1926/27: 237), запажа изворну песму која је обележје краја кроз који пролази. Кроз њу је писац успевао да сагледа психичке особине српског народа које су сакривене у мелодију, речи и ритам песме. На тај начин „са сваким новим путописним писмом (Божовић) пружи по нешто ново и живописно” (Младеновић 1935: 274). Када пева о Битољу, Божовић се фокусирао на прелепу, источњачку песму битољских божјака која у њему буди најлепша осећања и доживљај света. Два слепа човека у атмосфери где се чује „жална песна, жално свирење” (Божовић 1990а: 37) чезну за срећом коју нису имали, а коју желе другим људима (Ахметагић 2012: 37–38), док ће се Краков фокусирати на промене које се осећају на сваком кораку, без лирског узлета у невидљиве светове које изазива песма.

Григорије Божовић на високи пиједестал ставља жену, и она је код њега више чежња него реални доживљај, али пре свега, као уобичајено у патријархалној култури, жена је „остајала да чува и верску и националну традицију” (Томић 1995: 26). Краков такође даје слику жена које среће на путовању, уз

декор који доминира на ношњи, али говори о томе да у село полако продира градска култура. Краков не скрива дивљење пред сликом жена, њихове ношње, веза, али и лепоте. На путу кроз Битољ Краков пише да пролази кроз векове, воденице из Душанових повеља, турске мостове, хеленске кипове, тврђаве Стефана Дечанског, али оставља запис и о сеоским авлијама где жене „извезене од главе до пете раскошно много, али никад неукусно, тако лепе са свим украсима и савршено обучене учиниле су ми се као госпође са костим-балета” (Краков 2020: 213).

У путописима оба писца важно место заузимају градови који су у усменој традицији конципирани „kao u vremenu i prostoru definisano ljudsko naselje” (Детелић 2007: 9). Краков се диви македонским градовима и каже да су то стари, мртви градови и пореди их са грчким, на Родосу и Кипру. И један и други писац градове одређују и именују по њиховим владарима. Када помиње Марка Краљевића, Краков га смешта у Прилеп. Када Божовић слика Вучитрн, он се фокусира на Вука Бранковића и његову престоницу. Када пише о Маврову, он говори о његовим хановима, хотелима, крчмама, пуно је аутомобила, среће старе познанике из Београда, гостионичаре, предузимаче и трговце који су дошли у родна села на летовање. Везу прошлости и садашности Божовић налази и у песмама које се певају и које у њему буде најдубље емоције, док ће се Краков често позивати на дела појединих европских писаца или сликара. Божовић се задржава на детаљима ношње мушкараца и жена, до најситнијих детаља, који говоре о снажном карактеру јужњака (Божовић 1990: 110). Он пише о Прилепу, Дебру, Скопљу, Охриду, Кичеву. Примећује да је „Охрид трошан, али је Кичево жалосно” (Божовић 1990: 115).

Занимљиво је упоредити тачку гледишта Кракова и Божовића када је у питању Охрид. Ако погледамо наслове њихових путописа који се односе на Охрид, видећемо да је у њима наговештен пишчев доживљај овог древног локалитета. Краков свој текст назива *Охрид, средњовековни југословенски Рим*, а Божовић *Православско гнездо*. У самим насловима можемо да видимо њихово опредељење. Краков у себи носи идеју југословенства, Божовић српства. На почетку путописа о Охриду Божовић улази у град и призива песму о охридским изворима и даје слику промене, где нема више чардацића на којем су „теферичили аге и беги, празником чорбацијска господа и еснафски подмладак” (Божовић 1990: 192). Он констатује да више нема девојака које на изворима беле платна, да нема Биљане из народне песме „Биљана платно белеше” да нема више њених скута, јер за изворе и платно потребни су скути, да нема више ни младог винара који уз песму „ока калеша” и „мома што тешко ходи на вода” чежњиво посматра Биљану. Писац после фиктивног враћања у времена пуна тајанствене песме и тајанствене Биљане констатује: „Погледаш Охрид. Стари и некако изнемогли. Згрчио се уз своје брдо као уз какву купу, извештао и оронуо као какав старац из бајке који се спрема да издахне” (Божовић 1990: 193).

Станислав Краков има реалистичан приступ и сасвим другу тачку гледишта у сликању Охрида. Писац одмах прелази на историју Охрида, прву писменост, Клемента и Наума, историју цркве, владаре, а посебно се задр-

жава на охридској цркви Св. Софији и могућим ктиторима. За њега је „Цео Охрид велики музеј” (Краков 2020: 192), али констатује и наш немар и заборав: „код нас најлепше ствари имају судбину да буду заборављене и забачене” (Краков 2020: 70). Исти поступак налазимо и код Григорија Божовића. Он даје каталог српских манастира, а у једној од црквених развалина оставља податак да „у једном селу крај Струге и Арнаутин ће вам показати једну развалину црквену, коју је „подигао краљ Милутин и венчао се у њој са једном од својих многобројних жена” (Божовић 1990: 193). Божовић Охрид издваја као посебну област, „Као Синај, као Тиваида, као Атон” (Божовић 1990: 194) и пореди га са Тибетом.

Ни једном ни другом писцу није промакло да кажу нешто о владика Николају Велимировићу, свако из свог угла гледања. Владика Николај Велимировић рибаре, вероватно и из библијске перспективе, издваја изнад осталих људи: „За рибаре нема зида између неба и земље” (Краков 2020: 67) рећи ће у разговору са писцем. Краков пише о сусрету и разговору са владиком Велимировићем, наводећи његово дивљење „македонској души”. Владика је дубоко разумевао староседеоце којима је, како наводи Краков „ближе доба Св. Климента него садашњица са Лигом народа и телефонијом без жица” (Краков 2020: 78).

Божовић не изоставља чињеницу да је владика Николај Велимировић „убличен на западу” (Божовић 1990: 195), али је ипак сачувао „лично своју дубину духа и своју, само школом разрађену, филозофију” (Божовић 1990: 195). Он га пореди са Његошем, чија метафизика „има снажан осећај и још снажнију основу” (Божовић 1990: 195). И сам теолог, Божовић је сагледао личност владике Николаја у свој сложености његовог духовног наслеђа, школовања и промена у току живота. И Краков и Божовић су разговарали са владиком. Краков не залази у теолошке расправе, за разлику од теолога Григорија Божовића. Краков признаје: „Нисам разумео владика” (Краков 2020: 78), док Божовић оставља личне импресије о личности владике Николаја Велимировића и његовом доживљају Охрида, на којем је, како каже Божовић „преживео свој лични прелом” (Божовић 1990: 195). Он открива да је владика још у Београду осетио да ће на југу, код простога народа, наћи живу веру: он је то осетио, дошао и сам се уверио. И сам владика је на Охриду постао другачији. Божовић пише: „Од гласитога, много помоднога прелата са најружичастијим изгледима постао је тајанствени смиреник” (Божовић 1990: 195). Он види владика као правог беседника који је „спустио (је) глас да га мали схвате а не да му се диве” (Божовић 1990: 195). Он пише да је владика оставио књиге и високу филозофију и спустио се до малог народа, до његове науке „на којој се држи живот” (Божовић 1990: 195). Сам писац пише о томе да га је посетио неколико пута и оставља драгоцене податке о том сусрету у малим, подвижничким одајама, са бројаницама од црне коже на руци: „мрка лица, сјајних крупних очију, дубока пријатна гласа” (Божовић 1990: 196) изговара „Ово је Тибет” (Божовић 1990: 196). Уз радост која му сија из погледа, писац слуша владика који, озарен срећом, каже: „Охридски крај за мене је откриће. Овде је хришћанска душа. Овде је хришћанство и православље”

(Божовић 1990: 196). Божовић види владику како иде кроз град као апостол, народ га поздравља, он се диви снази народне вере оних који су најдуже остали под турском влашћу.

Своје путовање кроз Стару Србију и Македонију писци нису свели на фактографију. Оно што им је заједничко је да су и један и други остали задивљени пред културним наслеђем, издвајајући посебно средњовековну баштину. Оба писца кореспондирају са прошлим временима, Божовић на фону еписке традиције, видевши „провалије међу верама, националне мржње, као и однос у једноверним и једноименим племенима” (Богдановић 1961: 358), Краков на фону грађанске културе и дубоког осећаја за вредност „путује по највећим градовима и најнепреступачнијим клисурама и гудурама Лужне Србије, посећује чак и најмање и најзабаченије манастире, пише о њиховој архитектури и артефактима, не би ли их сачувао од заборавља” (Опачић 2007: 100).

Оба писца су дубоко укоренењени у национално биће колектива, свесни вековног страдања и опстанка који није био ни лак ни увек плодотворан. Пролазећи кроз крајеве древне културе нису могли а да не направе фиктивно путовање у прошлост да би оживели векове у којима се назире сјај средњег века, али и урушавање пред зубом времена и нашег намара. Краков слика људе југа који на неки носталгичан и чудесан начин призивају „старо добро доба” (Краков 2020: 81), док је Божовић „рапсод тешких дана што их је преживео наш народ на Југу крајем XIX и почетком XX века” (Љумовић 1934: 115). Описујући Мазгит, Муратово турбе и Милошево Божовић ће рећи: „уосталом мени је још на рођењу остављено проклетство – да описујем путовања на самару и седлу, а не у ауто и вагону брзог воза” (Божовић 1990: 83). Међутим, већ у следећем тренутку Божовић ће заборавити на тежину пешачења и јахања на коњу и пред равним пољем где се одиграла Косовска битка рећи: „Само се шири, ти Косово равно, па буди и пешице преко тебе ишли!... (Божовић 1990: 83), док ће Краков на сличан начин констатовати: „Пуна је јужна Србија за нас непојмљиве мистике и витештва, и често нам се чини да смо залутали у један средњи век, искрен и топао” (Краков 2020: 324).

Богатство и слојевитост путописа Станислава Кракова и Григорија Божовића оставља могућност за ново читање, а компаративан приступ отвара могућност сагледавања различитог литерарног приступа егзотичном југу, пределима *чудесних кутова* и *земље наших царева и краљева*.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић 1991: Д. Андрејевић, „Национална етика и књижевна естетика Григорија Божовића”, *Баштина*, 1 (2), 71–79.
- Ахметагић 2012: Ј. Ахметагић, *Невидљиво збивање. Православна духовност у прози Григорија Божовића*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Богдановић 1961: М. Bogdanović, *Stari i novi I*, Beograd: Prosveta.

- Божовић 1990: Г. Божовић, *Чудесни кутови*, Приштина: Јединство.
- Божовић 1990а: Г. Божовић, *Неизмишљени ликови*, Приштина: Јединство.
- Винавер 1924: С. Винавер, Са крвавога и жалоснога југа („Приповетке” Гр. Божовића), *Време*, III/935, 28. VII, 4.
- Вукановић 1998: Т. Вукановић, *Дреница – друга српска Света Гора*, Приштина: Музеј у Приштини.
- Голубовић 2001: В. Голубовић, „Путописна репортажа Милоша Црњанског”, *Књига о путопису*, С. Пековић (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Деретић 1997: Ј. Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд: Филип Вишњић.
- Детелић 2007: М. Detelić, *Епски gradovi*, Београд: SANU.
- Зуковић 2006: Љ. Зуковић, „Трагови народних песама у прози Григорија Божовића”, у: *Језик и стил Григорија Божовића*, Д. Бојовић (ур.), Косовска Митровица, Зубин Поток, Стари Колашин: Филозофски факултет, 123–131.
- Јаћимовић 2005: С. Јаћимовић, *Путописи српске авангарде*, Београд: СКЗ.
- Јеврић 2016: М. Јеврић, „Књижевно дело Григорија Божовића” у: *Поетика Григорија Божовића*, Д. Андрејевић, А. Костић Тмушић (ур.), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 15–37.
- Јелушић 2016: С. Јелушић, „Зло и покајање, три приповетке Григорија Божовића”, у: *Поетика Григорија Божовића*, Д. Андрејевић, А. Костић Тмушић (ур.), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 167–175.
- Краков 2020: С. Краков, *Кроз земљу наших царева и краљева*, Београд: Службени гласник.
- Ломпар 1995: М. Ломпар: „Путописно време”, *Љубомир Ненадовић и српска путописна традиција*, у: Зборник Филозофског факултета у Приштини, Приштина: Филозофски факултет, 89–90.
- Љумовић 1934: К. Љумовић, „Приповетке Григорија Божовића” *Јужни преглед*, VIII/3, 115–116.
- Младеновић 1935: Ж. Младеновић, „Григорије Божовић: Тешка искушења”, *ЛМС*, XIX/1935, књ. CCCXLIV/2.
- Новаковић 1926/27: Б. Новаковић, „Григорије Божовић: Узредни записи”, *Венац*, књ. 12, свеска 3.
- Опачић 2007: З. Опачић, *Алхемичар приповедања Станислав Краков*, Београд: Учитељски факултет.
- Пековић 2001: С. Пековић, „Путопис-условљеност жанра”, у: *Књига о путопису*, С. Пековић (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, 11–26.
- Пековић 1987: С. Пековић, *Српска проза почетком двадесетог века – Формално-стилске и тематске иновације*, Београд: Просвета.
- Савић 2006: М. Савић, „Документарно, фолклорно и романтичарско у приповеткама Григорија Божовића”, у: *Језик и стил Григорија Божовића*, Д. Бојовић (ур.), Косовска Митровица, Стари Колашин, Зубин Поток: Филозофски факултет.

- Скерлић 1921: Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности, друго потпуно и илустровано издање*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Томић 1995: Ј. Томић, *О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку*. Приштина, Београд: „Григорије Божовић”, Просвета.
- Ћосић 1927: Б. Ћосић, „У разговору са Григоријем Божовићем”, *Реч и слика*, III, 73–76.
- Успенски 1979: В. Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Beograd: Nolit.

Valentina D. Pitulić

STANISLAV KRAKOV AND GRIGORIJE BOŽOVIĆ/ JOURNEY
ACROSS OLD SERBIA AND MACEDONIA

(Summary)

Stanislav Krakov and Grigorije Božović are writers who come from different backgrounds, who traveled across Old Serbia and Macedonia, recording impressions from both urban and rural areas. There are layers in their travelogues indicating the same interest in observing the landscapes they passed through. Both writers, in a specific way, communicate with the past by focusing on historical figures, epic heroes and cities, monasteries, urban and rural population.

The paper strives to indicate similarities and differences in their poetics. Stanislav Krakov focuses on traces of historical events that are reflected in the relationship to events and cultural heritage, especially medieval monasteries, putting them in contact with new times and social turmoil. From the standpoint of traditional culture, Grigorije Božović observes the specificity of people in the area of Old Serbia and Macedonia. Stanislav Krakov also writes in a similar way, comparing the life of people in Old Serbia and Macedonia with the life of European peoples.

Both authors focus on the description of medieval buildings, especially monasteries *from the period* of the *Nemanjić* reign, admiring their frescoes, comparing them with the Byzantine and Western European heritage. A special part of their travelogues represents the relationship between the dichotomies *we/they, now/before, modern/traditional*, which makes their travelogue heritage a source for understanding complex (in)conveniences of life in a space that resisted various socio-historical changes that affected the life of the community and the individual.

Keywords: Old Serbia, Macedonia, travelogue, nature, monasteries, historical figures, heroes.